

SARI UYGURLARDA ŞAMANLIĞIN KALINTILARI*

S. MALOV

Bir Türk kabilesi olan Sarı Uygurlar (*sarıg yugur*) Çin'de Nan- Şan dağlarının kuzey yamaçlarında yer alan Sucou, Gotey ve Goncou şehirlerinin yakınındaki Gansu eyaletinde yaşarlar.

Uygurlar arasındaki şamanizmle ilgili bu makale hem kişisel gözlemler hem de anketler sayesinde oluşturulmuştur.

Uygurlar arasında devamlı bulunduğum yer, Sucou şehriden güney doğuya doğru iki günlük yolda bulunan Lyan- Hua- Sı tapınağının yakınındaki Uygur Samışkap'a ait Şar- Gutur adlı bölgedeydi.

Uygurlar Budisttir, fakat şamanizmi de korumuşlardır.

1910- 1911 yıllarında özellikle Sucou şehri yakınındaki bozkırda (oilig) yaşayan Uygurlar arasında gözlemleyebildiğim kadarıyla Uygur şamanizmi, Budizm ve onun temsilcisi Lamaların etkisi altında tamamiyle bozulmuş ve yakın zaman içinde unutulmuştur.

Ev sahibim altmış yaşındaki Samışkap daha önce şamanmış, kendisi saygın bir şekilde (yakılarak) gömülmek istediği için bu uğraşı uzun zaman önce terketmiştir. Şamanlar öldüklerinde yakılmamakta, vahşi hayvanların yemesi için bozkıra bırakılmaktadır.

Şimdi bozkırda yaşayan Uygurlarda Nam- Şeçen adında tek bir şaman vardır; o kabilesindeki insanlardan bile saygı görmemektedir. Önemsemeyen kırk beş yaşındaki bu adam şimdi alkolik ve esrarkeştir. Kendisi oğluna şaman ünvanı vermek için on iki yaşındaki oğluna şaman dualarını öğretmeyi düşünmektedir.

Budist din adamları şamanizmin yok oluşuna etki etmektedirler. Bir gün on yaşlarındaki küçük bir Lamaya şaman duası sırasında kesilen koyun eti yiyip yiyemeyeceğini sordum. O ciddi bir şekilde başını salladı ve "men aka, men yigmes" (ben yemem; ben ruhani bir kişiyim) dedi.

Dağlı (*taglig*) Uygurlarda, yani Gancou yakınlarında yaşayan Uygurlar arasında şamanizmin daha iyi korunduğunu düşünüyorum, fakat onlar arasında devamlı bulunmadım ve dağlı Uygurlar arasında gözlemlerim yok.

1. Şamanizmin Kökeniyle İlgili Efsane

Uygurların hikayelerine göre en büyük şaman ilahı "Kan Tenir" (veya Kan- Denir), yani Gögün İlahı¹ (harfi harfine: gök kralı), ilk önce Tangutlar (Tat.) arasında ortaya çıkmıştır. Tangutlar ona kötü davranmış ve hatta ona sapanla taş atarak onu kovmuşlardır. Gök İlahı Zur Dağlarına (Gotey şehri yakınındaki Zur Tag) çekilmiş, bir nehir kıyısında durup ağlamış. At kişnemesi duyan ilah yakınında bir insan olduğunu düşünerek sevinmiş. İlah insanı aramaya çıkmış ve Zur Dağlarının doruklarından "pai-gü" ("pai" kuyusu olarak çevrilebilir) adlı yere gelmiş. Bu sırada burada yaşlı bir kadın süttten yağ çıkarıyor ve kurutuyormuş. İlah gürültüyle kadına yaklaşmış. O, yani ilahî şaman, yaşlı kadının elinden süt dolu deriyi (*karın*) kapmış ve onu sert bir şekilde evin duvarına vurmuş.

* S. MALOV; "Ostatki şamanstva u jeltih uygurov", *Jivaya Starina*, Petrograd- 1912, s. 61- 74.

¹ Eski Türkçe- "Orhon" yazıtlarında tenri kelimesi hem "gök" hem de "Tanrı" anlamındadır. Bk. *Sbornik trudov orhonskoy ekspeditsii*. (Orhon Araştırma Grubu Çalışmalarının Külliyatı), IV; V. V. Radlov ve P. M. Melioranskiy, *Drevne-tyurkskie pamyatniki v Koşo- Tsaydame*. (Koşo- Tsaydam'daki Eski Türkçe Anıtlar), Senpeterburg, 1897, s. 16. W. Radloff. *Die Alttürkischen Inschriften der Mongolei*. Zweite Folge, p. 2- 3. Eski Uygurca yazılı anıtlarda da aynı şekildedir. Kazan- Tatar lehçelerinde teri kelimesi "ikon" anlamındadır. Bak. İ. Zolotsnitskiy, *Kornevoy çuvaşsko- russkiy slovar*. (Köklü Çuvaşça- Rusça Sözlük), Kazan, 1875, ek III. *Nazvanie Boga, neba i svetil nebesnih*. (İlah, Gök ve Gök Cisimlerinin Adları).

İşte bu nedenden ötürü İlah şaman yaşlı kadının içine yerleşmiş ve o zamandan itibaren kadınlar şaman olmuş. Fakat sonra insanlar bu düzeni değiştirmiş ve erkekleri şaman yapmışlar.²

2. Şaman

Uygurca'da şaman iki şekilde adlandırılmaktadır. "Kam" (*kam-* şaman; *kamna* (v)- şamanlık yapmak) ve "ilçi" (il'çi-Kam³); bu daha ağır, ritüel bir kelimedir, ilçi ise sıradan, gündelik bir kelimedir.

Uygur şamanının dua için özel bir kostümü yoktur, o gündelik giysisiyle şamanlık yapar; Uygurlarda hem tef hem de tefin sopası bulunmaz.

Şaman için gerekli olan "çok kazdık" (veya daha basit bir şekilde "sovak" adı verilen sadece ağaç bir kaşıktır⁴.

Eğer kaşığın ağız kısmında motif olarak on üç çentik yapıldıysa bu kaşık, on üç büyük ilaha serpmeye yapmak için ayrılmış demektir. Eğer dokuz çentik varsa, bu ikinci sıradaki ilahlara, yedi çentikli kaşık ikinci dereceden, daha az önemli ilahlara ayrılmıştır. Üç çentikli kaşık, üçüncü dereceden ilahlar için kullanıldığını gösterir.

Kaşığın ağız kısmının ortasında bazen kındık, yani karın adı verilen bir çıkıntı bulunur. Bu çıkıntı, boy veya hayat ilahı şerefine yapılır, bu ilah "kın küken"⁵ olarak adlandırılmaktadır.

Şaman Nam- Serçap'ın evinde içi yün dolu deri bir çuval (bizim avcı çuvallarına benzeyen) gördüm, ona "toruun" derler; (Uygur) şaman dualarında bu çuvalın da adı geçmektedir. Dua sırasında (şimdi) bu çuval kullanılmaktadır.

Çoğunlukla şamanın oğlu şaman olur, fakat şamanlığı öğrenen başka biri de⁶ şamanlık yapabilir.

Eğitim dönemi içinde şaman olmaya hazırlanan kişi şamanlık yapabilir, fakat "çok kazdık"ı kullanamaz. Kaşık yerine özel bir ot kullanır. Eğitim bitiminde yaşlı şaman gence dokuz kandil verir ve ondan eğitim için para alır.

Eğer şaman öldükten sonra yakılmak istiyorsa o zaman onun çocukları şaman olamaz; şamanlık onun boyunda bu şamanla birlikte biter.

² Çin kaynaklarında şimdiki Sarı Uygurların ataları olan "Gao- Gyuy" halkındaki şaman kadınlar zikredilmektedir. Dr. W. Radloff. *Das Kudatku- bilik*. Theil T. 1891, say. LXII. V. V. Radlof, *K voprosu ob uygurah*. Prilojenie k LXXII tomu Zapisok İmper. Akademii Nauk, No 2, SPB, 1893, say. 87. Troşçanskiy, *Evolutsiya çernoy veri (şamanstva) u yakutov*. (Yakutlarda Kara İnancın (Şamanlığın) Evrimi), Kazan, 1902, s. 123: kara şamanların başlangıçlarını kadın şamanlardan aldığı çok açıktır ve bu nedenle şamanların giysilerinin önlerinde göğsü tasvir eden iki demir daire dikilmiştir. Daha ayrıntılı bilgi için N. Vitaşevskiy'in *Jivaya starina* sayı I- II, 1910'daki yazısı; E. K. Pekarskiy ve V. N. Vasilyev, *Plaşç i buben yakutskogo şamana* ("yakut Şamanının Tefi ve Yağmurluğu), kadın başlığı için (bak. N. Vitaşevskiy notu); "Otçet A. N. Samoyloviça o poyezdke v Taşkent, Buharu i Hivu", (A. N. Samoyloviç'in Taşkent, Buhara ve Hiva'ya Gezisinin raporu), *İzvestiya Russkago Komiteta dlya izuçeniya Sr. İ Vost. Azii*, No 9, s. 27; S. E. Malov, "Neskolko slov o şamanstve u turetskogo naseleniya Kuznetskogo uyezda Tomsk. Gubernii", (Tomsk Vilayeti Kuznets ili Türk Halkının Şamanlığı üzerine Birkaç Kelime), *Jivaya starina*, sayı II- III. 1909; Andrey Rudnev, *Novie danniya po jivoy mancurskoy reçi i şamanstvu*. (Canlı Mançurya Şivesi ve Şamanlığa İlişkin Yeni Veriler), SPb, 1912, s. 5 (veya 051 s. Zap. Vost. Otd. İm. Rus. Arh. Obşç., c. XXI)

³ Diğer Türk kabilelerinde şaman kelimesi için bak. Zolotnitskiy, *Çuvaşskiy slovar*, s. 162, prilojenie IV: Sibirskie şamanı i çuvaşskie yomen; (son kelime için bak. T. Zemlyanitskiy, *Çuvaşi*, Kazan, 1909, s. 12- 13 ve A. E. Malov, "O vliyaniı evreystva na çuvaş", (Yahudiliğin Çuvaşlara Etkisi), *İzvestiya po Kazansk. Eparhii*, 1882, Kazan, No 6 ve 7, s. 7- 12. ilçi kelimesinin anlamı için bak. B. Y. Vladimirtsov, "Turetskie elementı v mongolskom yazıke", (Moğolcada Türkçe Elementler), Spb, 1911, s. 24- 25 (veya s. 176- 177. Zap. Vost. Otd. İmper. Rus. Arh. Obşç., c. XX).

⁴ Çulım Türkleri (S. E. Malov, "Neskolko slov o şamanstve...") ve bazen Yakutlar (N. Vitaşevskiy, "Materialı dlya izuçeniya şamanstva u yakutov", (Yakutlarda Şamanlığın İncelenmesi İçin Materyaller), *Zap. Vost- sib. Otd. İmp. Rus. Geog. Obşç. Po etnograf.* 1890, c. II, sayı 2) dua sırasında kaşığı kullanmaktadırlar.

⁵ Kın, kuşak, çocuklar anlamındadır. "Kök" (Kırım, Osman.) kelimesiyle "küken" kelimesini karşılaştırmın; kökün (Osman.) oluştuğu yer, ana yurt. V. V. Radlof, *Optı slovaryı tyurkskih nareçiy*, c. II, s. 1221 ve 1224.

⁶ Krş. Sbornik Muzeya po Antrop. i Etnogr. Pri İmper. Akademi Nauk, VIII; V. N. Vasilyev, "Şamaskiy kostyum i buben u yakutov", (Yakutlarda Şaman Tefi ve Kostümü), 1910, s. 2; V. Magnitskiy, "Materialı k obyasneniyu staroy çuvaşskoy veri". Eski Çuvaş İnancını Açıklamak İçin Materyaller), Kazan 1881, s. 15.

Ölen şamanı meskun yerlerden biraz daha uzağa götürürler ve kumlu bir tepe veya yükseltide oturur bir vaziyete bırakırlar; ölünün eline “çok kazdık” adlı kaşığı tutuştururlar. Şamanın önüne kandil koyarlar. Uygurların inancına göre, yedi gün sonra şamanın ölüsünün az uzaktaki başka bir yere götürülmesi gerekir. Bu yeni yerde onu vahşi hayvanlar ve kuşlar yer.

Daha önce belirttiğim gibi Sanışkap daha önce şamandı. Fakat sonra Lamaların etkisi altında o bu işi bırakmış ve bana şimdi göğe, Burhanlara yükseleceğini, bozkırda kurtlar tarafından parçalanmayacağını ifade etti⁷.

3. İlahlar

Eski şaman Sanışkap'ın anlattığına göre on üç yüksek gök ilahı vardır; ikinci sıradaki ilahların sayısı dokuzdur; onlardan aşağıda yedi, daha aşağıda beş, en son dört ilah vardır. üçüncü sırada en küçük ilahlar yer alır. Sağ ve sol taraflarda dokuz gök ilahı vardır; dokuz ilah “pagdaş”, yani bağdaş kurarak otururlar. “Azgaş”, yani büyük dişleri olan bir ilah da vardır. “Surci Han”⁸ adlı iki gök ilahı ve “Mongol han” ve “Ktei- Han”, yani Moğol ve Çin ilahları. “İne'l'tak” adı verilen koruyucu ilahlar da vardır. Bozkır Uygurları bu ilahlar arasında beyaz giysiler giyen, beyaz ata binen ve kendisi de beyaz yüzlü olan bir ilahın da olduğunu söylerler. Dağlarda yaşayan Uygurlarda ise siyah ata binen, siyah giysili ve siyah elmacık kemikli bir ilah da vardır.

4. Şaman Duası

Ben, sevinç veya üzüntü halinde Uygurların şamanı çağırdıklarını görme fırsatına sahip olmadım. Evde yapılacak şaman duası için yılda belirli bir zaman vardır; Uygurlarda toplu dualar yapılmamaktadır.

Uygurlardaki şaman duaları Çin takvimine göre yılın ikinci ayı yapılır. Şaman bu zamandan hemen hemen bir hafta önce Uygurlar tarafından eve çağrılır. Şaman Nam- Serçap'ı Sucou şehrine yakın bir yerde yaşayan Çinleşmiş Uygurlar bile dua için çağırılmış.

Şamanın duası öncesinde evde bunun için gerekli hazırlıklar yapılır. Kurdeleli bir kütük hazırlanır. Bu kütüğe “yahka”, “Gökler” (?), “üst alanlar” (?) adı verilir. (Duaya da “yahka” denir; dua etmek- “yahka tei” (v); tei (v) kurban etmek //Altay. Tai (v). yahka kelimesi güneydeki, dağlık bölgelerdeki “yahkadan” kelimesiyle karşılaştırılabilir. “yahkasınga çöki” - ön sıraya, misafir yerine oturmak).

Kütük dört farklı sopadan veya dallardan (dikenli çalı- tiken) oluşur. Her sopa yünle kaplanır, üstüne Çin kumaşından kurdele çevrenir; sopadan sarkan ipler “çüvek”⁹ bu kurdelenin devamı sayılır. Çin kumaşı farklı renklerde olur; kütük adını kumaşın renginden alır.

Bu dört sopa otlu toprak parçasıyla birbirine tutturulur (Uygurcada bu toprak parçasına “coka” denir). En büyük dal “yasıl yıgaş”- yeşil ağaç- adını alır, ondan yedi yeşil parça sarkar. Yeşil kütüğün önüne beyaz kumaş kaplı “ak yıgaş” konur; ondan iki parça sarkar. Biri beyaz “ak çüvek” ve diğeri mavi “kök çüvek”tir. Mavi parça “tır”- Samanyolu adını alır.

Beyaz kütüğün önüne “purçek” denilen kütük yığını konur. Bu yığına yünden bükme dört iplik bağlanır. Dört daldan her biri yün ve kumaşla kaplanmadan önce düzgün bir şekilde kesilir.

Yedi ilaha adanan yeşil kütükte yedi çentik; beyaz kütükte beş çentik; purçek adı verilen kütükte dört çentik ve mavi kütükte üç çentik vardır.

⁷ Diğer kabilelerde şamanın gömülme şekli için bak. N. F. Katanov, “O pogrebalnih obıçayah tyurkskih plemen”, (Türk Kabilelerinde Gömme Törenleri) *İzvestiya Obşç. Arh., İst. İ Etnogr.*, c. XII, sayı 2); N. F. Katanov, “Sredi tyurkskih plemen”, (Türk Kabileleri Arasında) s. 5 (veya s. 523, *İzvestiy İmp. Rus. Geogr. Obşç.*, c. XXIX), D. A. Klements ve M. N. Hangalov, “Obşçestvennie ohoti u severnih buryat” (Kuzey Buryatlarında Toplu Avlar), SPb., 1910, s. 29- 30 (Materialı po etnografii Rossii'nin birinci cildinde): Vs. Miller, “O nekotorih drevnih pogrebalnih obryadah na Kavkaze”, (Kafkasya'da Bazı Eski Gömme Törenleri), s. 5-, 7- 8 (*Etnografiçeskoe Obozrenie*’den ayrı basım, kitap 88- 89)

⁸ “Surei” kelimesi Kurban koyununun haşlanmış kafasına takılan iki sopayı da adlandırmaktadır.

⁹ Diğer kabilelerde “Yalama” kelimesi kullanılmaktadır.

(Dört sopadan oluşan) bu kütüğün önünde şaman duası yapılır¹⁰.

Evde yapılan duaya Uygurlar komşu ve akrabalarından çok az kişiyi, topu topu beş kişi, davet ederler. Dua sırasında şamanın şarkısına eşlik etmek ve kurban koyununun kesilmesi sırasında ev sahiplerine yardım etmek için çoğunlukla genç erkekler davet edilir. Kadınlar ev işleri, eti pişirmek, çay hazırlamak için davet edilir.

Şaman sadece duaya katılır. Örneğin Şar- Gutır'daki duada şaman şiir söylemiş, ilahlara serpmeye yapmış, iki genç saygılı bir şekilde serpmeye sırasında su veya süt dolu küçük bir kaseyi şamanın önünde tutmuşlar. Bu gençler şamanın dua okuması sırasında "a- a-a" veya "o- o- o" sesini uzatarak şamana eşlik etmişlerdir. Kadınlar mutfak işleriyle meşgul olmuşlardır. Ev sahibinin kendisi de benimle içinde sıcak közler olan bir leğenin "hopın" yakınındaki bir çıkıntıda oturdu ve kah bana kah da yardımcım "turganlık" şamanın bağırtıları sırasında göz kırptı. Yardımcın sık sık duayı izlemek için eve giriyor ve bu tür "dinsiz" törenlere katlanamayan katı bir Müslüman gibi tükürerek evden çıkıyordu.

"Yahka" adlı kütük evde ön duvarın¹¹ yakınında yerde durmaktadır. Kütüğün önünde bir tepsi veya üstüne buğday (*sokpa* veya *tarig*) konulmuş basit bir tahta konur, bunların yanına dokuz kandil, yani sarı bakırdan dokuz küçük kase; bu kaseler Budizm kültüründe de kullanılır ve bunlara "mermi" denir, şaman ritüelinde ise "yola" adı verilmektedir.

Şamanın gelişinden sonra bu kandiller yakılır. Şaman dua okumaya başlar:

Hey, her zaman uyanık olan "ulu Turk"!(ilahın adı- izgemas ulug turk)

Parlak meşale (ak yola) ilahın yönetimini aydınlatır.

Hey, dağdan büyük (tag pozdığ) ilah "altan kan"!¹²

Bu şiirin okunması sırasında şaman yahka ağacına özel bir otun saplarını ve yahka kütüğünün dört sopasından yongalar atar. Atılan bu yongalar, kütük durduğu sürece korunur.

Daha sonra koyun kesim işlemi başlar. Avluda kapının önündeki direktteki keçe (*yunak*) veya bir çuvala (*sumal*) tören için seçilen koyun konulur. Koyunu erkeklerden biri tutar, şaman duayla birlikte koyuna "beyaz su" (*ak su*) serper, yani ekşi sütle (*çuçak*) karıştırılmış su.

Koyuna serpmeye yapıldıktan sonra orada bulunanlar dikkatli bir şekilde koyunu izlerler; eğer koyun silkinirse bu, ilah için uygun olduğu işarettir, eğer koyun serpmeden sonra sakın kalırsa onu yeniden tutar, yeniden dualarla birlikte ona "beyaz su" serperler.

Elbette büyük bir ihtimalle suyu veya sütü¹³ kendisinden uzaklaştırmak isteyen koyun ilk serpmeden sonra silkinir.

İlahı uygun olan koyunu sırt üstü devirirler; daha sonra onun göğsünde elin gireceği bir delik açılır, bu delik yardımıyla aort kapatılır¹⁴.

¹⁰ Kütük önündeki dua yaygın bir şaman geleneğidir. Mesela Buryatlar hayvan derileri astıkları kayın ağacı önünde dua ederler (M. N. Hangelov, "Novie materialı o şamanstve u buryat", (Buryatlarda Şamanizmle İlgili Yeni Materyaller), *Zapiski Vost. – Sibiri. Otd. İmp. Rus. Geogr. Obşç. po etnografii*, c. II, sayı I); Çeremislerde rahip (kukuzya) kutsal bir ağacın önünde dal tutarak dua eder. Dalları (itti) Çeremis dualarının gerekli bir aracıdır; (S. K. Kuznetsov, Çetire dnya u çeremis vo vremya syurema; SPb., 1879, s. 19- 23, 30- 35); Çuvaşlarda dualar korularda yapılmaktadır; Tomsk vilayeti Kuznets bölgesi Türklerinde dua kurdelelerle (çalama) süslenmiş kayın ağacı (pai kazın) önünde yapılmakta, kayın ağacına içki serperler (S. Malov, Neskolko slov o şamanstve..., s. 3).

¹¹ Girişin karşısındaki duvarlar; bu duvardaki çıkıntıda genellikle Budist sunağı bulunur.

¹² Bu yazıda şiirlerin çevirisi verilmiştir. Şiirlerin tam metni kendi derlediğim Uygur metinlerinin ve onların çevirisinin yer aldığı çalışmada yayınlanacaktır.

¹³ Silkinme hemen hemen Sibiryâ'nın bütün Türk kabilelerinde önemli bir yere sahiptir. Sibirya'da (bak. N. P. Krotkov'un 24 Kasım 1911 tarihli raporu, *Vost. Otd. İmp. Geogr., Arh. Obşç.*), Çuvaş, Çeremislerde (N. V. Nikol'skiy, "Etnografiçeskiy oçerk Milkoviça o çuvaşah", (Milkoviç'in Çuvaşlarla İlgili Etnografya Yazısı), Kazan s. 26 (*İzvestiya Obşç. Arh., İst. İ Etnogr.*, 1905, c. XXI, sayı 4'ten ayrı basım); rahip P. M. Malhov, "Sibirskie çuvaşi i poyeziya ih", Kazan, 1877, s. 16- 17; V. Vasilyev, "O kiremetyah u çuvaş i çeremis", Kazan 1904, s. 30- 31 (*İzvestiya po Kazansk. Eparhii 1904'ten ayrı basım*); A. Fuks, "O çuvaşah i çeremisah", Kazan, 1840, s. 77- 78, 210; Arh. Nikonov, "Ostatki yazıçeskih obryadov i religioznih verovaniy u çuvaş", (Çuvaşların Dini İnançları ve Putperest Törenleri Üzerine Notlar), İkinci baskı, Kazan, 1910, s. 19- 20.

Kurban hayvanını kesmek için başka bir yöntem yoktur.

Kesilmiş koyunun böbreklerindeki yağı hemen alır, bir çay fincanına koyar, eve götürür ve “kutsal ağaç yahka'nın” önünde duran kandillerin yanına koyarlar.

Bu işlemden sonra şamanın şarkısı eşliğinde kesilmiş koyunu eve getirirler. Şaman bu sırada havaya süt serper. Koyunu hemen Burhanların (purkan) veya kurdeleli ağacın önünde yere koyarlar. Şaman tekrar şiir söyler. Sonra koyunu avluya taşırlar; burada içi sıcak su dolu bir tencere hazırlanmıştır. Koyunu tencereye koyarlar, bundan sonra koyun çok kolay temizlenir ve sadece tüy kalır. Koyunu parçalara bölerler. Daha çok “pogsı”, yani baş, boyun, kalp, ciğer ve kaburga, şeklinde parçalarlar. Adı geçen bu parçalar önceki parçalardan ayrı pişirilir¹⁵.

Koyunun haşlanan eti şamanın önündeki kutsal ağacın yakınında duran tahtaya konur. Koyunun kulaklarının yakınından “surei” adı verilen iki sopa takılır.

Şaman koyunun başını “beyaz su” ile yıkar ve onu yağlar. Özellikle de koyunun alnını yağlar. Koyunun yağlanmış alnına Sumeru Dağı (*sumır tag*) denir. Koyunun kaşları da yağlanır; “dişli ilah” (*azgaş kan*) şerefine dişler de yağlanır; dört ayak “pagdaş”, yani bağdaş kurup oturan ilah için yağlanır; kuyruk, kamçı tutan (*çalığ tutkan*) ilahın şerefine yağlanır; iç organlar, akraba (uruk, jip) boyun ilahı adına yağlanır.

Koyunun bu parçalarının yağlanması sırasında şaman şunları söyler:

Hey, yüksek irade! Hey, “Ulu turk”!
Hey, yağ kurban edilen ilah (at)!
Bin günlük yolu geçebilen!
Alnında bin yıldız olan!
Hey, güzel at!
Hey, kesim sırasında omuzlarında tüy kalan koyun!
Alnı yıldızlı, ayakları örgülü,
Kıvrık boynuzlu!
Burada adı geçen ve davet edilenler!
Zengin gök ilahı!
Eğer Lama dönersen küçük Lamaya “panda” benzeyeceksin,
Eğer yaşlı Lama Corci'nin elbisesini giyersen Corci'ye benzeyeceksin!
Eğer kendine bir şaman çantası alır ve boynuna asarsan
Şaman olacaksın!
Kara koyunun “pogsı”ları ilah “Kan”ın yönetimine kurban edilecek.
Sarı koyunun “pogsı”ları ilah yönetimine verilecek.
İçilen kaymak ve sütü yaşlı şaman sütle serpecek!
Koyunun eti (ilahlara) et olacak!
Binlerce insan- ilahlara serpiyen votka ve süt damlasıdır.
Hey, asla uyumayan ilah, ulu Turk!
Hey, yeşil kurdeleler bağlanmış eğerli at- ilah Turkas.
Alnında üç yıldız!
Güneş ve ayın yönetimi!...
Dağın doruğunda parsın çığılığı yayılıyor.
Nehrin yakınında atın kişnemesi duyuluyor.

¹⁴ Aynı uygulama Buryatlar tarafından da kabul edilmiştir. M. N. Hangalov, “Novie materialı o şamanstve...” s. 120- 121.

¹⁵ Buryatlarda “oşkin- budlya” ve “erendhi- ulan- hurgan” da bir hayvan kestiklerinde “hüralha” adı verilen uygulamaya sıkı sıkıya bağlı kalırlar; “hüralha”, soluk organlarıyla başı, akciğer ve kalbi birbirinden ayırmadan dikkatlice kesmek anlamındadır. M. N. Hangalov, “Novie materialı o şamanstve...”, s. 99, 101 ve 113; Çeremislerde syurem sırasında kafa, kalp, ak ciğer ve kara ciğer ayrı bir tencerede haşlanır; rahip kalp, ak ciğer, kara ciğer ve kafadan yapılan yemeği ilahın şerefine havaya kaldırır ve dua eder. Georgi, Opisanie vseh obitayuşçih v Rossiyskom gosudarstve narodov, (Rusya Devletinde Yaşayan Bütün Halkların Tasviri), SPb., 1799, c. I, s. 33- 34, S. K. Kuznetsov, “Çetire dnya u çeremis...”, s. 17 ve 19.

*İlah! Silahın yankısını sert yap.
Zur dağlarından yukarıya doğru bir kızılta yükseliyor.
"Pai- güz" köyüne doğru ilah iniyor.
Hey ilah, bizlere boylu poslu atlar ver.
Bizde kandil fütilleri için Çin kumaşından örgü iplikler ve tiftilmiş otlar var.
Bizi ve hayvanımızı çoğalt.
Hey, sen iradeli kadın ilah!
Yardençin'in doruklarında yaşayan,
Gümüş sikkelere benzeyen beyaz mercanlarla süslenmiş,
Ercintey'in doruklarında atla gezin,
Şimdi beyaz kütüğün şanını söyle
Siyah koyunlu Samanyolu.
Burada ilahlar var: açık gök (ak hayas) ve beyaz insan.
Onun ellerinde deniz kabuğundan bir boru ve onun seslerini herkes duyar.
Üçüncü kütüğün sinesinde ilahlar var: beyaz yıldızlı at ve mavi insan (kök kise).
Hey, şaman şarkısı!
Yeşil ağaç ilah "yaşka";
Onun yiyeceği yağdır.
Sütle beslenen ilah.
Titreyen Burhan!
Ekşimiş süt hazırlayan kadın ilah!
Ben şaman az vermedim, çok vermedim (serpme kastediliyor)!
Ben gereken her şeyi yaptım.
İlahlara da süt serpeceğim!*

Dua burada kesiliyor.

Koyunun başı ve ayakları Burhanların önüne konur, geri kalanlar akşamleyin şamanla birlikte orada bulunanlar tarafından yenir. Şaman gece kalır, ertesi sabah duanın bitimi gerçekleşir.

Şaman çiftliğin çitinden bozkıra çıkar, havaya serpme yapar ve burada şu şiiri okur:

*Beyaz votka (ak çakır) ve mavi votka (kök çakır) buyrun!
Sultanı olan, şapkalı memur ilah!
Bugün Samanyolu'nun alaca kapısı açıldı!
Üç kaşık yoğurt Samanyolu'nun yönetimine gönderilecek.
Jokan erembo- çen!
Materandçin (Gancou şehri yakınında bulunan Mati'deki tapınak)
Hey, yıldırım gönderen ilah!
Hey, beyaz at üstündeki ihtiyar!
Hey, önceden söyleyen ve gösteren ilahlar- güneş ve ay!
Hey, İncin (Cucou şehri yakınındaki Budist tapınağı)!
Çin- Kurlun! Peyran! Sumakçı (tapınak adları).*

Daha sonra avluda kapının önüne temiz bir keçe serilir; onun üzerine eyerlenmiş ve süslenmiş at ve koyun getirilir.

Şaman şiir söyleyerek hayvanları tütsüler; hayvanlar bununla "kutsanmıştır" ve bu sayede şimdi onlara kuşaklar verilecektir¹⁶.

İlahı adanan koyun salınır, at ise avluda bağlı durur, çünkü ona daha ihtiyaç vardır.

Şaman ve orada bulunanlar avludan eve döner ve burada şaman duvara ve kutsal ağaca yağ ve süt serpererek şunları söyler:

¹⁶ İlahı adanmış hayvanlara makalenin sonunda değinilmektedir.

Doğudan, Sinin bölgesinden geldi (?) !

Yağladıktan sonra siyah çay serpti!

Sinin tütününü koklamak çok hoştur!

Atın kafasında gök kuşağı (alındaki yıldız) belirdi.

Genç ala atın koşusu daha hızlı olsun!

Buraya votka serpinsin ve tütsülensin!

Burada alında yıldız olan genç ata da serpinsin ve tütsülensin!

Otlar yaz kış sararmasın.

Koyun ağılı (evin önündeki) burada bulunan hayvan sürüsünün (yani farklı renkteki koyunlardan) çokluğundan alaca olsun!

Şaman votka serperek devam eder:

... kötü gök ilahı,

Onun avuç içi bir ayak büyüklükte!¹⁷

Tumpey bölgesinde göksel ilah "panda" var.

O dokuz tabaka bakırdan!

Ne göğe ne yere karışan ilah "panda"!

Sen gökteki kızılının ışığını ve okun atışını (şimşek ışığı) yarattın!

Sen gök parçalarını birleştirdin!

Hey, sen göksel ilah "panda"!

Burhan'ın ağzından, elmaya benzeyen ağzından (iri dudakları arasından) çıktın!

Son olarak kurban etinden kalanlar (kafa ve ayaklar) yenir. Sonra şaman ve ev halkı avluya çıkar ve keçeye otururlar. Şaman elinde "yahka" tutarak dinlenir; diğer bir kişi kırmızı ve siyah votkayı iki küçük fincanı tepsiyle getirir; *kara akı*, siyah çayla karışık votka ve *kızıl arakı*, kırmızı boya katılmış votka. Herkes şamanın yanına keçeye oturur; şamanın yanında iki fincan durur, onlardan kaşıkla serpmeye yapılacaktır; oturanların ortasında içi süt dolu fincanların olduğu bir tepsi durur. Şaman şiiir söyler ve bu sırada sırasıyla yaşlılardan başlayarak keçe üzerinde oturan herkesin kafasına kütükle dokunur (eçis ed (v))¹⁸.

Bundan sonra şamanın elindeki kütüğü gençlerden biri alır, süslenmiş ata biner, avludan hızla çıkar ve kütüğü bozkıra atar. Kadınlar götürülen kutsal kütüğe saygı gösterirler. Kara ve kırmızı votka da avlunun yanında bozkıra dökülür.

Şaman eve girer, dün yanan, fakat şimdi sönmüş olan kandillere (yola) bakar ve fitillerin yanık uçlarına göre şiiirler söyler. Genellikle bu şiiirlerde duanın ilahlar tarafından duyulup kabul edildiğine işaret edilir.

Şaman şöyle der:

Yüz altmış kurdeleli on üç yüce ilah bize merhametli ol!

Sağdaki dokuz ilah merhametlidir!

Soldaki dokuz ilah merhametlidir!

Oturan dokuz ilah, gerideki yedi ilah, kandil ilah ve diğer beş ilah hepsi merhametlidir!

Gebe kısraklar ve sağımlık inekler sağlıklı olsun!

Bütün yaşlı ve küçük akrabalar sağlıklı olsun!

Fitil düştü! Her şey iyi oldu!

Bununla birlikte dua töreni biter.

¹⁷ Teleutlardaki şaman dualarıyla karşılaştırmın. *Grammatika altayskiy yazık (Gramer. Altayca)*, Kazan, 1869, s. 196- 199. (bu kitap Altay Misyonu üyeleri tarafından hazırlanmıştır)

¹⁸ Karşılaştırma. Moğolca "adis" kutsama; "adistu" kutsanmış olan. A. D. Rudnev, *Materialı po govoram Vostochnoy Mongolii*, (Doğu Moğolistan Ağız Materyalleri), SPb., 1911, s. 61.

Dua sırasında şamanın, insanlar tarafından görülmeyen, yardımcıları “yil” adlı ruhlar şamana yardım eder.

Genellikle duanın sonuna doğru eve şamanın küçük oğlu eşekle gelir. Şamanın karısı, dua yapan kocasının emeği için kalan etten ve undan bir parça alması içi oğlunu gönderir; şamanın kendisi evden bir şey almaz, kendisine sunulan votka ve esrarı da orada kullanır.

5. Kutsal Hayvanlar

Uygurlar ilahlara koyun ve at adarlar.

İlahı adamak için koyunlardan sadece “küzek koi”, yani gözlerinin yanında ve altında kahverengi tüy olan koyun¹⁹ veya “ti vaş koi”, yani kafası deve kafasına benzeyen koyun. Atlardan büyük bölümü kırmızı olan “kızıl a’t” gök ilahına adanır (yuzuk²⁰ sal (v)); özellikle alını beyaz yıldızlı at ilah için daha uygundur; bu tür ata “çolvan a’t” veya “kıstıg a’t” denir. İlah için ayrılmış ata kirli ter bezi konulmaz, ter bezi yeni ve temiz olmalıdır; bu atın eti yenmez ve ona kadın binemez.

At ilahın malı sayılır. Eğer böyle bir ata bir adam kirli elbiselerle binerse bu adam ilahın atına saygı göstermemiş sayılır. Eğer bu at kesilecek veya başka birine satılacak olursa onun yerine ona çok benzeyen yeni bir at koymak gerekir. Bunun yerine getirilmemesi halinde ilah insana büyük cezalar gönderebilir. Örneğin bir Uygur’un akrabalarından bir kadın, bu kadından sonra onun ikiz çocukları ölmüştür. Bütün bunlar, Uygurların açıklamasına göre, bu Uygur’un ilaha adanmış atı satmasından, bu atın yerine ilaha başka bir at adamamasından kaynaklanmıştır²¹.

6. Hayvanların Temizlenmesi

On ikinci ayın son gününde Uygurlarda şu şekilde bir tören yapılır.

Güneşin batışı sırasında Uygur evinin arkasında birkaç yerde (3- 4) kuru bozkır otlarıyla ateş yakar. Bu ateşlerin arasından (eşekler hariç) hayvanlarını geçirilir.

Hayvan bir taraftan diğer tarafa güdülerek evin çevresinde dolaştırılır.

Bu, hayvanı temizlemek ve onu salgın hastalıktan korumak için yapılır²².

7. Ataların Anılması

On ikinci ayın ortasında Uygurlarda her evde ölmüş atalar için yas yapılır.

Uygur evinin yakınında, bozkırdaki bir tepede ateş yakar, bu ateşe pideler atar ve tepeye şarap serper. Daha sonra ateşe ekmek ve daha önce ölmüş ataların temsili olan topraktan yapılmış kadın ve çocuk putları ateşe atılır.

8. Çocuksuz Ailenin Çocuk Duası

Hikayelere göre, daha önce Uygurlarda, çocuksuz karı kocanın çocuk istemesi için yapılan bir şaman töreni varmış. Bu törene “tayıg” adı verilmiş. Karı koca bir ziyafet verir, akraba ve tanıdıklarını çağırır; herkes iyice süslenmiş atları ve en iyi giysileriyle ziyafete katılmış.

Daha sonra şaman gelirmiş.

¹⁹ Kaçinlerde ateş ruhunun şerefine kara yanaklı iğdiş edilmiş koyun kesilir. *Pisma N. F. Katanova iz Sibiri*, (N. F. Katanaov’un Sibiryadan Mektupları) s. 91.

²⁰ Minusin Türklerinde ızık, Altaylarda iyik kurban için adanmış, ayrılmış hayvandır; Yakutlarda ısıah; Karagaslarda ıdık. Zolotnitskiy, *Slova...r.*, s. 150- 151; *Pisma N. F. Katanova*, s. 28.

²¹ Minusin Türklerinde insanları koruyan iyi ruhlar , kendilerine adanmış kırmızı ızıklara biner (Niva, 1871, Şamanstvo). N. İ. Zolotnitskiy, *Slovar...*, s. 149; N. F. Katanov, *Sredi tyurkskih plemen*, s. 5, 20- 21. *Pisma Katanova...*, s. 94- 95. A. P. Beningsen, *Legendi i skazki Tsentralnoy Azii*, SPb., 1912, s. 154.

²² V. Y. Smelov, “Oçerk religioznih verovaniy u çuvaş”, (Çuvaşların Dini İnançları) *Materiali dlya obyasneniya staroy çuvaşskoy veri*, (Eski Çuvaş İnançını Açıklamak İçin Materyaller), s. 248. V. N. Haruzin, “K voprosu o poçitanii ognya”, (Ateşe Saygı Sorunu), *Obozrenie, (Bakış)* 1906, No 3- 4.

Karı koca bir posta sardıkları koyun göğsüne saygı gösterir. Büyük bir ihtimalle bu eti onlar çıplak vücutlarında koltuk altında tutarlardı, zira Uygur kadın ve erkekleri kışın çocuklarını böyle taşırlar. Sonra şaman büyük bir ateş yakar, karı koca ateşe saygı göstertirmiş. Şaman bu sırada şöyle dermiş:

*Okyanusun (sun dalei- masal denizi) sahibi ilahlar bize yardım etmeye çağırıyoruz sizleri!
Sumeru dağından ve pek çok yerden ilahları da çağıralım!
Zengin krallardan, zengin insanlardan ve fakirlerden ilahları çağıralım!
Pamçın denizindeki burhanları çağıralım!
Lamalardan; Çasan ulusundan, yedi otlaktan burhanları çağıralım!
Vutey dağ tapınağından, İrcagar tapınağından burhanları çağıralım!
İncin, Çinkurlun, Nuşka tapınağından, Peyran, Sumakçı'dan çağıralım!
Pımsıg'tan (Çinkurlun'daki tapınağın adı) çağıralım!
Hamorten'den çağıralım!*

Uygurların ifadesine göre, bu “tayıg” töreni çok etkiliymiş ve bundan sonra çocuksuz karı kocanın çocukları doğarmış (andak kılğandan son erençiğe kın polgak tro)²³.

Çeviren: Muvaffak DURANLI*

²³ Mannergeym'in "A visit to the Saro and Yogurs", *Journal de la Societe Finno- Ougrienne*, XXVII, Helsinki 1911, adlı makalesinde Sarı Uygurlardaki şamanizle ilgili bilgiler bulunmamaktadır.

* Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü.